

A.Kazmierczyk, Sejmy i sejmiki szlacheckie wobec Żydów w drugiej połowie XVII wieku

Review by: יהודית קליק

Zion / ציון, Vol. (תשנ"ו), חוברת א (סא), pp. 121-124

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70035407>

Accessed: 01/12/2011 16:53

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ספרים ודברי ביקורת

סקירות

A. Kaźmierczyk, *Sejmy i sejmiki szlacheckie wobec Żydów w drugiej połowie XVII wieku*, Wydawnictwo sejmowe, Warszawa 1994, 174 pp.

ספרו של קז'מירצ'יק עוסק בהחלטות הנוגעות ליהודים שהתקבלו בסיים ובסיימיקים (בתי המחוקקים) שבתחומי הכתר של פולין במחצית השנייה של המאה הי"ז. החלטות הסיים והסיימיקים מהמאות הי"ז-י"ח הן מקור רב ערך לחקר יחסה של השלכטה (האצולה) הפולנית אל יהודים, והן עולות על מקורות אחרים בכך שהן אינן משקפות את יחסם ועמדתם של בודדים בלבד. זאת ועוד, כוחה של השלכטה עלה בתקופה זאת והיא הפכה לכוח המוביל בממלכת פולין-ליטא, מצד אחד, וקשריה הכלכליים עם היהודים התהדקו באותה התקופה, מצד אחר. על כן יש לבירור עמדותיה של השלכטה כלפי הציבור היהודי חשיבות מרכזית בהבנת תולדות היהודים בפולין בתקופה הנדונה.

ואכן, כבר הופיעו מחקרים אחדים, בישראל ובפולין, על יחסם של בתי המחוקקים הפולניים ליהודים בממלכת פולין-ליטא במאות הי"ז-י"ח.¹ ואולם, החיבור שלפנינו הוא הספר הראשון המוקדש כולו לנושא חשוב זה. המאמרים בנושא זה, שנתפרסמו בפולין ומחוצה לה, מבוססים בדרך כלל על החלטות בתי המחוקקים של איזור מסוים, או עוסקים ביחסה של השלכטה כלפי היהודים בסוגיה מסוימת, כגון תכירה או מסחר. לעומתם, נסמך ספרו של קז'מירצ'יק על בסיס רחב מאוד של מקורות ונעשה בו שימוש כמעט בכל אספי ההחלטות הנדפסים של הסיים והסיימיקים, בארכיוניהם של פאבינסקי ואולנובסקי (Pawiński, Ulanowski), ובחומר משלים שנאסף בארכיונים שונים. חבל שהמחבר בחר להביא רק את ההחלטות של הסיים והסיימיקים ולא השתמש ביומני הסיים; אזכורי היהודים בהם יכולים היו להעניק לדיון זווית ראייה נוספת. המחבר עושה שימוש רחב גם במחקר הקיים בתחום תולדות יהודי פולין, אם כי הוא מזכיר רק מחקרים שפורסמו בפולין. וכך, אף שהדבר אינו מחויב בספר העוסק בסוגיה מוגדרת, טורח המחבר ומביא במבוא לספר סקירה נרחבת של חקר תולדות היהודים בממלכת פולין-ליטא. מעניין שבסקירה זאת המחבר מבדיל בין ההיסטוריוגרפיה הפולנית לבין ההיסטוריוגרפיה היהודית בנושא זה. היסטוריונים יהודים-פולנים, כגון בלבן, שור, שיפר ואחרים, משויכים להיסטוריוגרפיה היהודית, אף שלמעשה היו היסטוריונים יהודים אלה חלק מההיסטוריוגרפיה

1 ראה לדוגמה: י' קליק, 'יחסה של השלכטה למסחר היהודי במאות הי"ז-י"ח - כדאיות מול אידיאולוגיה', גלעד, יג (תשנ"ג), עמ' מג-נז; J. Kalik, 'Szlachta Attitudes towards Jewish Arenda in the Seventeenth and Eighteenth Centuries', *Gal-Ed*, XIV (1995), pp. 15-25; H. Suchojad, 'Z problematyki stosunków sejmików małopolskich do ludności żydowskiej w drugiej połowie XVII wieku', *Żydzi w małopolsce*, ed. F. Kyrka, Przemysław 1991, pp. 99-112; A. Link-Lenczowski, 'Ludność żydowska w świetle uchwał sejmikowych XVI-XVIII w.', *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej*, eds. A. Link-Lenczowski & T. Polański, Kraków 1991, pp. 154-161

הפולנית. על רקע היריעה הביבליוגרפית הנרחבת הזאת בולט עוד יותר חסרונם המוחלט של מחקרים בידידיש ובעברית.

מטבע הדברים, דיון ביריעה כה רחבה של מקורות דורש הגבלה של פרק הזמן הנבדק. כאמור, בספר מובאות אך ורק ההחלטות מהשנים 1648–1696. שנים אלה נחשבות מבחינות רבות לתקופה בפני עצמה, הן בהיסטוריה של ממלכת פולין-ליטא והן בתולדות יהודי הממלכה, שהתקוממות הקוזקים בשנת 1648 (פרעות ת"ח-ת"ט) השאירה עליהם את רישומה. מחקרים מראים, שבכל הנוגע למדיניות השלכטה כלפי היהודים, אין תקופה זו שונה במאום מהמחצית הראשונה של המאה ה'י"ז, וישנה המשכיות במדיניות השלכטה כלפי היהודים אף בעשורים הראשונים של המאה ה'י"ח. קזימירצ'יק אינו מביא כל הסבר לחשיבותה של תקופה זו מבחינת מדיניותה של השלכטה כלפי היהודים.

בסיס המקורות הרחב אפשר למחבר לשרטט תמונה כוללת של יחס השלכטה אל היהודים. תמונה זו מסתמכת על החלטות של סיימיקים באזורים שונים של כתר פולין (ליטא איננה נדונה בחיבור) ועל החלטות הסיים, תוך התייחסות לכל הסוגיות שבהן עוסקות החלטות אלה ביחס ליהודים. בכל פרק מובאות דוגמאות מייצגות לכל הסוגיות הללו. הואיל וקזימירצ'יק ראה עצמו כחלוץ בהבאת חומר עשיר זה לידיעת הקוראים והחוקרים, הוא בחר להביאו בצורה תיאורית ולא אנליטית, והסתפק במספר אפיונים כוללניים ביותר, בסיכום לחיבור. וכך לא נעשתה ההשוואה המתבקשת בין עמדותיה של השלכטה באזורים השונים, ואף לא נעשה ניסיון לברר את עמדותיה הכלליות האופייניות, אם היו כאלה, של השלכטה לעומת עמדות ייחודיות-אזוריות. מה היה היחס בין הדומה לשונה אצל יהודים באזורים השונים, ומה עמד ביסוד השוני והדמיון? הרושם העולה מהספר הוא, שההבדלים האזוריים היו שוליים בלבד. הסוגיות שהעסיקו את השלכטה ומדיניותה ביחס ליהודים היו זהות בכללו של דבר באזוריה השונים של פולין. הדבר מתברר, בין היתר, מהעובדה שהדוגמאות מהאזורים השונים חוזרות על עצמן; ואולם, קזימירצ'יק אינו מסיק מכך כל מסקנה שהיא. הסוגיות הכלכליות עומדות בראש מעייניה של השלכטה ביחס ליהודים, ואילו סוגיות אחרות זוכות לאזכורים בודדים בלבד.

כבר פבינסקי, בספרו על הסיימיקים ובחיבוריו האחרים, קבע בצדק, כי היהודים העסיקו את השלכטה, שהתאספה בסיימיקים, בראש וראשונה בהקשר הפיסקלי, וכי למעלה ממחצית ההחלטות של הסיימיקים ביחס ליהודים עוסקות בסוגיה זו.² ספרו של קזימירצ'יק מאשש קביעה זו של פבינסקי בחומר רב מאזורים שונים, כמעט במחצית עמודי הספר. הוא טוען, ובצדק, שהדבר נבע מכך שיהודים היו מקור הכנסה של מוזמנים לאוצר. מטבע הדברים, בנושא המיסוי עולה בראש וראשונה המס הייחודי ליהודים – הוא מס הגולגולת.

בפרק המוקדש למס הגולגולת היהודי מתוארים בפירוט התפתחותו של מס זה ממס ששילם כל יחיד יחיד למס שניתן בחכירה ושולם בסכום כולל; הקשר הידוע בין החכרת המס לבין ייסודו של ועד ארבע ארצות; גובה סכום מס הגולגולת היהודי; העובדה שיועד בתחילה ל'מתנות לטטרים'; והדרישות החוזרות ונשנות של השלכטה, העולות מהחלטות הסיימיקים, להעלות את גובה מס הגולגולת היהודי. ואולם, אם היהודים היו מקור מרכזי להכנסות של האוצר הפולני, אין קזימירצ'יק מסביר

A. Pawiński, 'Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego', *Źródła Dziejowe*, 2 VIII (Warszawa 1881), pp. 175–177, 231; idem, *Rządy sejmikowe w Polsce*, Warszawa 1978, pp. 169–170

מדוע נותר סכום מס הגולגולת היהודי כה נמוך יחסית, כמאה וחמישה אלף זלוטי פולני בסוף המאה הי"ז, כאשר הכנסות האוצר ממסים בתקופה זו עמדו על כשישה מיליון זלוטי. גם השאלה מדוע לא מומשו כל החלטות השלכטה להעלות את מס הגולגולת היהודי נותרת ללא פתרון. למעשה, ברור שמדובר כאן במאבקי כוח ואינטרסים בין השלכטה הנמוכה, שלא עמדה בקשרים כלכליים עם היהודים ולכן היתה מעוניינת להעלות את סכום מס הגולגולת היהודי, לבין השלכטה הגבוהה, שהיתה בקשרים כלכליים עם היהודים והיה לה אינטרס להגן עליהם ממיסוי גדול מדי. יש לזכור עוד, כי הקהילות היהודיות נקטו במעין 'מיסוי פרוגרסיבי', שבו היהודים האמידים יותר בקהילה היו צריכים לשאת בתשלומים גבוהים בהרבה מאחרים. יהודים אמידים אלה היו בדרך כלל החוכרים באחוזות של השלכטה הגבוהה.

קזימירצ'יק מציין בצדק את העובדה, שבהחלטות רבות מאוד ביחס למס הגולגולת היהודי עולה הדרישה, לחזור ולאסוף את מס הגולגולת היהודי מכל 'ראש', ולא לתתו בחכירה בסכום כולל, אך אינו מציג הסבר לעובדה זו. קרוב לוודאי שהדרישה לחזור ולאסוף את מס הגולגולת היהודי 'לפי ראש' היתה קשורה למאבקי כוח בין הסיימיקים לסיים, והיה בכך ביטוי למאבק הסמכויות המקיף במדינה הפולנית, שמגמות דה-צנטרליסטיות הלכו וגברו בה. הסיימיקים ניסו בהתמדה להרחיב את סמכויותיהם ולהעביר לידיהם סמכויות בגביית מסים; הם נחלו הצלחות בתחום זה ובמהלך התקופה הלכו והתעצמו סמכויותיהם.³ לסיימיקים, בהבדל מהסיים, היה מנגנון גביית מסים עצמאי, ועל כן התזרת מס הגולגולת היהודי לשיטת הגבייה היחידנית יכולה היתה להחזיר את גביית המס לידי הסיימיקים. כך, לדוגמה, חזרה סופית גביית מס הצ'ופובה, המס שהוטל על ייצור ומכירה של משקאות חריפים, לידי הסיימיקים באמצע המאה הי"ז.⁴

שני הפרקים הראשונים, התופסים כדי מחצית הספר, מוקדשים למיסוי, ואילו הפרק השלישי עוסק בכל יתר הסוגיות של החלטות הסיימיקים הנוגעות ליהודים. החלטת המתבר לרכז את כל יתר הסוגיות בפרק אחד תמוהה במקצת. אמנם, כפי שצינו, המיסוי תפס מקום ראשון בהחלטות הסיימיקים ביחס ליהודים, אבל גם סוגיות כלכליות אחרות העסיקו את השלכטה ותפסו מקום נכבד בהחלטותיה לגבי היהודים. חכירה, רפופינציה (הזכות לייצר ולמכור משקאות חריפים), מסחר, מלאכה, טביעת מטבעות, החובות הצבאיים – כל אלה זוכים, משום מה, לדיון קצר ביותר, המורכב משורה של דוגמאות להחלטות מאוזורים שונים, ללא כל ניתוח. תמוה שסוגיה מרכזית וחשובה כמו המסחר היהודי זוכה לעמוד וחצי בלבד. מה בדיוק היתה העמדה של השלכטה כלפי המסחר היהודי ומדוע אסרו על היהודים תחומי מסחר מסוימים ותמכו בסוגי מסחר אחרים – לקזימירצ'יק פתרונים. נוסף לכך, באותו הפרק נדונות בקצרה סוגיות לא כלכליות, שהיה צריך לדון בהן בהקשר שונה לחלוטין. סוגיות כגון: דת, עלילות ופרעות, משרתים נוצרים, והשפעתם של היהודים באמצעות שוחד על החלטות הסיימיקים

M. Nycz, *Geneza reform skarbowych Sejmu Niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717*, Poznań 1938, pp. 377–389; R. Rybarski, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939, pp. 15–42, 87–94; W. Pałucki, *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Warszawa 1974, pp. 82–104

והסיים,⁵ הינן שוליות בהחלטות הסיימיקים. בנוסף לכך, הפרק החמישי והאחרון מוקדש לאזכורים אנטי יהודיים בהחלטות הסיים והסיימיקים, והדברים חוזרים על עצמם. הפרק הרביעי מוקדש ליחסו של הסיים כלפי היהודים. מובאות דוגמאות, מתחומים שונים, ליחס אנטי יהודי ולהחלטות בעניינים כלכליים. אם ניקח בחשבון את העובדה, שבתקופה שבה עוסק הספר התנהל מאבק סמכויות חריף בין הסיימיקים לבין הסיים, הרי שחסרה בפרק התייחסות לשאלה, אם היה הבדל בין עצמדות הסיימיקים כלפי היהודים לעצמדות הסיים, ומה הסיבה להבדל זה. כל האמור אינו גורע מחשיבותו של הספר. החיבור משרטט תמונה מקיפה לגבי הסוגיות שהעסיקו את השלכטה הפולנית על כל שכבותיה, באזורים שונים, הן בסיימיקים והן בסיים, ביחס ליהודים.

יהודית קליק

5 שאלה שהעלה עוד יצחק לוויין. ראה: I. Lewin, 'Udział Żydów w wyborach sejmowych w dawnej Polsce', *Miesięcznik Żydowski*, II (1932), pp. 46–65